

Kortárs teológiai stílusok

PUSKÁS ATTILA

1965-ben született. Katolikus pap, teológus, a PPKE HTK dogmatika professzora, a Vigilia felelős szerkesztője. Legutóbbi írását 2019. 5. számunkban közzöltük.

Aki kicsit is ismeri a keresztény teológia történetét, egyáltalán nem lepődik meg azon, hogy a keresztény teológia napjainkban is sokszínű, egymástól különböző gondolkodásformákban ölt testet. Még kevésbé fog ezen csodálkozni, ha fontolóra veszi, hogy maga a bibliai kinyilatkoztatás is rendkívüli sokféleséget mutat mind műfaji szempontból, mind az istentapasztalatot értelmező teológiai perspektívák tekintetében: „Sokszor és sokféleképpen szólt Isten” (Zsid 1,1). Igaz, hogy az önmagukban széttartó ószövetségi távlatok Jézus Krisztusban konvergálódtak és személyének az előzményekből levezethetetlen egységébe futottak össze — „a végső napokban a Fiúban szólt hozzánk” (Zsid 1,1) —, de a Krisztusról szóló újszövetségi tanúságtétel is többszölamú: a szinoptikus evangéliumok szerzőik sajátos hangsúlyaival, a János-evangélium kontemplatív stílusának mélységeivel, a páli teológia szenvedélyes világával egészen a Jelenések könyvének prófétai-apokaliptikus történelemteológiájáig. Mindez együtt a Szentlélek által vezetett, egymásra rímelő, egymást kiegészítő és egyben ellenpontoszó tanúságok sokasága az egyetlen Üdvözítőről, Jézus Krisztusról.

¹Az első kettő viszonylag új szint jelent a kortárs teológia palettáján, mindössze két, illetve egy évtizedes múltra tekintenek vissza. A Vigilia hasábjain még nem foglalkoztunk velük, már csak ezért is érdemes futó pillantást vetnünk rájuk. A feminista és a felszabadítási teológia ezzel szemben legalább fél évszázados történettel rendelkezik, ugyanakkor velünk élő kortársaink is, melyek a belső viták és külső kritikák közegében alakulnak, megújulnak, aktualitást nyernek és veszítenek. Rájuk ezért lesz érdemes figyelniük.

Ahogy a biblikus, patrisztikus vagy a középkori teológiák sokszínűsége, úgy a mai teológiák sokfélesége is alapvetően a következő tényezőknek köszönhető: (a) a reflexió tartalma-tárgya kimeríthetetlen: Krisztus titkának minden emberi értelmet meghaladó gazdagsága; (b) a mindenkori teológia korábbi tradíciók örököse, folytatója, újraértelmezője; (c) a kortárs címzettek tapasztalatainak, kérdéseinek, megértésének sokféle és változó kontextusa; (d) az értelmezéshez segítségül hívott elsődleges beszélgetőpartner (filozófia, tudományok) változása, illetve megválasztása.

A mai teológiák sokaságából (vallásteológia, posztmodern teológia, ökumenikus teológia stb.) a következő négyet választottuk rövid bemutatásra: radikális ortodoxia, analitikus teológia, feminista teológia, felszabadítási teológia.¹ Mind a négy kiválasztott teológiára jellemző, hogy nem szoros értelemben vett teológiai iskolákat képviselnek, inkább teológiai stílusokat testesítenek meg, s mindegyikük kisebb-nagyobb belső pluralitást mutat. Az is közös jellemzőjük, hogy keresztény felekezeteken átívelő kutatási irányokat jelentenek, művelőik különböző egyházakhoz tartozó teológusok.

Radikális ortodoxia

John Milbank *Theology and Social Theory. Beyond Secular Reason* címmel 1990-ben megjelent könyvében új teológiai gondolkodásmódot

indított el, melyből néhány évvel később kinőtt az úgynevezett „radikális ortodoxia” teológiai áramlata. Milbank ezzel a művével a társadalmi valóság értelmezésének kritikai alternatíváját kínálja a Johann Baptist Metz nevével fémjelzett új politikai teológiához képest. Milbank a szekularista ideológia hatása alatt álló szociológiai tudományoktól nem függő, eredendően keresztény társadalomelméletet kísérel meg vázolni az ágostoni „másik város, Isten városa” jegyében, mely a bibliai tanításon, a patrisztikus örökségen és az egyházi tapasztalaton/gyakorlaton nyugvó posztsekuláris és posztliberális koncepcióként azt a célt tűzi maga elé, hogy a felvilágosodás történelemértelmezésének, etikájának és ontológiájának keresztény ellenpontját fogalmazza meg.

A „radikális ortodoxia” (RO) teológiai mozgalom 1997-ben indult az anglikán Cambridge Divinity Faculty tanárai és diákjai körében, és szorosan összekapcsolódik az Emmanuel College, a Peterhouse és Little Saint Mary’s intézményével, noha időközben Nagy-Britannián túl számos egyéb országban is elterjedt. A teológiai áramlat vezéralakja John Milbank, aki két kollégájával, Catherine Pickstockkal és Graham Warddal az 1999-ben megjelent *Radical Orthodoxy: A New Theology* című tanulmánykötet bevezetőjében határozta meg elsőként a RO alapvető célkitűzéseit. Az „alapítók” így fogalmazzak: „E tanulmánykötet arra tesz kísérletet, hogy vizsgálódítsa a világot azáltal, hogy teológiai keretbe helyezi el annak dolgait és tevékenységeit. Nem akar merő nosztalgiával visszatérni a premodernhez, hanem azokat a területeket keresi fel, ahol a szekularizáció sok energiát fektetett be — esztétika, politika, szex, test, személy mivolt, láthatóság, tér —, s ezeket keresztény szempontból gondolja újra, vagyis a Szentháromság, a krisztológia, az egyház és az Eucharisztia felől. Ennek során olyan teológiai projekt körvonalazódik, melyet az hív létre, hogy napjaink szekularizmusának felületessége önmaga számára tudatossá válik. Ez az új projekt a posztmodernizmus nihilista áramlatára — mely kezdetben a modernitásban gyökerezik — kiváló lehetőségként tekint. Eltérően a liberális teológiától, a transzcendentális teológiától és az újortodoxia bizonyos gondolkodási stílusától, nem úgy törekszik szembenézni ezzel az áramlattal, hogy az immanens emberi értékekről egyetemes érvényű számvetést készítene (humanizmus), vagy védelmébe venné a feltételezett objektív értelmet. Ám abba a szerepbe sem bocsátkozik — ahogyan oly sokan teszik —, hogy a nihilizmust megkeresztelje egy félresikerült ‘negatív teológia’ nevében. Ehelyett az igazság szekuláris örökségével szembenézve arra törekszik, hogy újragondolja a teológiai igazságot.”²

A RO szervesen kapcsolódik a 20. század első felének katolikus *nouvelle théologie* szemléletmódjához. Ugyanakkor kritikusan ki is egészíti azt, amennyiben módszeresen feltárni kívánja a *via moderna* teológiai hanyatlásának a filozófiára és a kultúrára gyakorolt negatív hatásait, és ezzel együtt célul tűzi ki egy keresztény ihletettségű on-

²*Radical Orthodoxy:*

A New Theology.

(Szerk. John Milbank, Catherine Pickstock, Graham Ward.)
Routledge, London – New York, 1999, 1.

³A nevében szereplő „radikális” jelző négyféle irányultságot fejez ki. (a) Visszatérést a teológia patrisztikus és középkori gyökereihez, különösen Ágoston illuminációs tanához, mely meghaladja a modern dualizmust hit és értelem, kegyelem és természet között. (b) Ennek fényében bátor és következetes kritikája a társadalom, kultúra, politika, művészet, tudomány, filozófia modern felfogásának és gyakorlatának. (c) A teológiai tradíció

újrágondolása, feltárva a tradíció későközépkori összeomlásának és kora-újkor dekadenciájának okait és a felvilágosodás erre adott válaszában tanulságait. (d) Számvetés a felvilágosodás keresztény kritikusainak — Christopher Smart, Hamann, Jacobi, Kierkegaard, Péguy, Chesterton — gondolatvilágával, mely szerint, amit a felvilágosodás látszólag ünnepe, azt ténylegesen le is rombolta: a megtestesült élet, önkifejezés, szexualitás, esztétikai tapasztalat, emberi politikai közösség igazságát.

⁴Ezt a nagyszabású tervet jól tükrözi John Milbank: *Beyond Secular Order. The Representation of Being and the Representation of the People* címmel 2014-ben megjelent könyve.

Analitikus teológia

⁵A projekt megvalósításában vezető szerepe játszik a Notre Dame Egyetem Vallásfilozófiai Központja (Center for Philosophy of Religion at Notre Dame University), de jelentős kutatóhelyeknek tekinthetők egyéb amerikai tudományos intézetek is, mint például a Fuller Theological Seminary vagy a Logos Institute at St. Andrews

teológia és gyakorlati/politikai filozófia vázolását a modernitás szekuláris gondolkodásmódjának és gyakorlatának alternatívájaként.³

A RO teológiájában kulcsszerepet játszik a „participáció” gondolata, mely a transzcendens valóság és a véges világ, Isten és a teremtés közötti viszonyt részesítésként-részesedésként, valódi közvetítésként írja le. A RO szerint e teológiai perspektíva nélkül nem lehet biztosítani a véges létező integritását, méltóságát, saját létének önmagán túlmutató valódi értékét. Sem a modernitás, sem a nihilista posztmodern szemléletmódja nem tudja komolyan venni és értékelni a végeset. Az előbbi feloldja a véges létezőket a matematizálható általános törvények uralma alatt állóként. Az utóbbi számára a véges létezők keletkezésének és elmúlásának folyamata végső ürességet rejt és nyilvánít ki. Ezzel szemben a participáció teológiai perspektívája azt állítja, hogy minden azért van, mert több önmagánál és részesedik a transzcendensben, minden végesnek — anyagnak, testnek, esetlegesnek, nyelvnek, erotikának, időbelinek — garantálja a méltóságát. A teremtett világ részesedik az isteni létben, igazságban, jóságban, egységben.

A keresztény filozófiai-teológiai tradíciónak az örökségéhez csatlakozva a RO ezt az állítást kiterjeszti a kultúra, a nyelv, a történelem, a társadalmi élet és a technológia világára is. A természettel interakcióban születő emberi alkotás, poézisz, részesedés az isteni Igében; a társadalmi együttműködés és megosztás részesedés az isteni jóságban, a Szentlélekben. A RO a keresztény hit és a patrisztikus teológia örökségéből kiindulva keresztény alternatíváját kínálja mind a szekuláris modernitásnak, mind a posztmodern létértelmezésnek, miközben nem feledkezik meg ez utóbbiak részleges igazságairól sem. Ambiciózus programja szerint keresztény gyökerű ontológiát, teológiát és társadalomkonceptiót koherens egészként kíván kidolgozni.⁴

Az analitikus teológia (AT) a filozófiai teológiának az az áramlata, mely az analitikus vallásfilozófia és a keresztény szisztematikus teológia termékeny párbeszédéből nőtt ki, és ezek szoros együttműködésén alapszik. Az AT programadó írásának tekinthető a Michael Rea és Oliver Crisp által 2009-ben *Analytic Theology: New Essays in the Philosophy of Theology* címmel kiadott tanulmánykötet, mely nagy visszhangot váltott ki mind filozófusok, mind teológusok köreiben.⁵

Az AT megszületését alapvetően három tényező segítette elő. Első helyen az analitikus filozófián belüli jelentős változásokat kell megemlítenünk. Míg a 20. század első évtizedeiben az analitikus filozófia a logikai empirizmus alakjában és szinte kizárólagosan valláskritikai szerepben jelent meg, addig a 20. század végére pluralista filozófiai áramlattá vált. Ennek egyik formájává nőtte ki magát az analitikus módszert alkalmazó filozófiai teológia, mely beszélgetőpartnerévé vált az a-teista, illetve valláskritikus analitikus filozófiának.

University. Jóllehet az AT bölcsője eredendően az angolszász analitikus filozófia és szisztematikus teológia világa, a kutatási programba hamarosan bekapcsolódtak európai műhelyek is, így például az Innsbrucki Egyetem, újabban pedig az Augsburgi és a Regensburgi Egyetem, valamint a Münchener Filozófiai Főiskola, sőt a jeruzsálemi Shalom Center is. Az utóbbi években jól látható az AT európai, pontosabban német nyelvtérületen zajló térnyerése.

⁶Ennek a közös munkának gyümölcseként jelent meg 2009-ben az AT programadó művének tekinthető *Analytic Theology: New Essays in the Philosophy of Theology*.

Második helyen kell említenünk a keresztény vallásfilozófiában az 1970-es évektől kezdődően végbement fejleményeket. Az empirikus és erős fundacionalista álláspontot feladó analitikus filozófia önvizsgálójának kontextusában első lépésként, főként Alvin Plantinga és Richard Swinburne munkásságának köszönhetően, létrejöhettek olyan keresztény teista vallásfilozófia, mely az istenhit racionalitásának és koherenciájának az igazolására, egy megújított episztemológia keretében, a valószínűségek mérlegelésére alapozó érvelést alkalmazott. 1978-ban megalakult a *Keresztény Filozófusok Társasága*. Újabb jelentős előrelépést jelentett az AT előkészítése irányában, amikor a Társaság elnökének 1983-ban megválasztott Alvin Plantinga híres beiktatási beszédében („Advice to Christian Philosophers”) arra figyelmeztette a keresztény filozófusokat, hogy „keresztény filozófusokként feladatuk része a keresztény közösség szolgálata. Ám a keresztény közösségnek megvannak a saját kérdései, saját dolgai, saját kutatási témái, saját teendői és saját kutatási programja. (...) Ha legjobb erőiket a nem keresztény filozófiai világ számára divatos témáknak szentelik, nem feledkezhetnek meg mint keresztény filozófusok feladatuk egyik döntő és középponti részéről. Itt több függetlenségre, több autonómiára van szükség a nem-teista filozófiai világ tematikáihoz és projektjeihez való viszonyukat illetően.” A felhívást követően a '80-as, '90-es években a keresztény analitikus vallásfilozófusok (A. Plantinga, N. Wolterstorff, W. Alston, R. Adams, R. Swinburne, E. Stump, O. Crisp) fontos műveket jelentettek meg a keresztény hit olyan nagy témáiról, mint a keresztény vallási tapasztalat, az isteni természet tulajdonságai, a gondviselés, a rossz problémája, keresztény kinyilatkoztatás, engesztelés, inkarnáció, melyek mind túlmutattak az Isten létébe vetett hit racionalitásának merő igazolásán. Mindazonáltal ezek a munkák egészen a '90-es évek végéig a keresztény vallásfilozófia közegében maradtak, s nem fejtettek ki különösebb hatást a teológiára.

Az AT létrejöttének harmadik állomását az jelentette, amikor a 2000-es évek első évtizedének közepén megszületett az ötlet, hogy keresztény analitikus vallásfilozófusok és szisztematikus teológusok dolgozzanak együtt teológiai témákon, hasznosítva az analitikus filozófia eszköztárát.⁶

Az elmúlt években végzett közös kutatói munka gyakorlatilag a keresztény szisztematikus teológia minden nagy témakörére kiterjed: szentháromságtan, krisztológia, teremtés tan, szótériológia, eszkatológia stb. Az AT munkatípusa azzal az előnnyel járhat a szisztematikus teológia számára, hogy lehetővé teszi a fogalmilag pontos, világos, logikailag koherens és kritikai teológiai reflexiót. Az analitikus vallásfilozófiával való szerves kapcsolatának köszönhetően a bibliai kinyilatkoztatásban gyökerező teológiai igazságok spekulatív feldolgozásában (például szentháromságtani modellek) és hihetőségének védelmében (például kérióma) új szempontokat kínálhat. Ugyanakkor még további tisztázásra vár az AT kapcsolata a filozó-

fiai teológiával, a vallásfilozófiával és a szisztematikus teológiával, ahogy a bibliai hermeneutikával is. Éppen a formalizáló munkastílusa miatt azt a veszélyt hordozza magában, hogy szemléletmódját a kinyilatkoztatás, a hit és az igazság egyoldalúan propozicionális, történelmietlen és személytelen fogalma határozza meg, ami a Biblia üdvtörténeti, személyes, egzisztenciális kinyilatkoztatás-, hit- és igazságfogalmát torzítóan leszűkíti.

Feminista teológia

⁷A feminista teológiai gondolkodásmód a 19. század végén jelent meg, amikor Elisabeth Cady Stanton kiadta a *The Woman's Bible* (1895) című könyvét.

⁸Ebben az időszakban kezdték meg tevékenységüket a FT első meghatározó jelentőségű képviselői (Catharina Halkes, Mary Daly, Elisabeth Schüssler), akik biblikus, történeti és szisztematikus teológiai műveikkel lerakták a FT alapjait.

A feminista teológia (FT) születésének és kifejlődésének helyszíne az Amerikai Egyesült Államok, ahonnan kiindulva Európa, majd a többi kontinens felé is tovaterjedt.⁷ A FT szemléletmódja a 20. század első felében csak búvópatakszerűen volt jelen, de az '50-es évektől kezdődően egyre inkább felszínre tört, s a '60-as, '70-es években virágzásnak indult. Ez egyrészt a nőknek a társadalomban, a családban és az oktatásban elfoglalt helyzetének a megváltozásával, másrészt a szexualitás területén bekövetkezett változásokkal (mesterséges fogamzásgátló eszközök terjedése, szexuális erőszak terjedése), harmadrészt a nők egyenjogúságáért küzdő civilmozgalmak erősödésével függött össze.⁸

Történetének új szakasza kezdődött, amikor a FT a '80-as, '90-es években átlépte a nyugati kultúrkör, a fehér nők világának a határait, és megnyílt a harmadik világ kultúrkörei felé, a többi kontinens, illetve az USA-ban és Európában élő nem fehér nők világa felé. Ennek során a FT sajátos színezetet nyert az afroamerikai és általában a fekete nők sokszorosán kiszolgáltatott helyzetét (szolgaság, gazdasági kizsákmányolás, rasszista jellegű diszkrimináció) szem előtt tartó női teológusoknál (Jacquelyn Grant, Dolores Williams), akik teológiájuk megnevezésére a „feminist” jelző helyett szívesebben használják a „womanist” kifejezést. Ugyancsak sajátos kontúrokat nyert a FT a latin-amerikai női szerzőknél (Maria Pilar Aquino, Ada Maria Asasi-Diaz), akiknél a FT alapeszméi összekapcsolódtak a felszabadítási teológia célkitűzéseivel. Ők a „mujerista” kifejezést használják sajátos látószögű FT-uk jelölésére. A „womanist” és a „mujerista” teológia nagymértékben hozzájárult a nem nyugati típusú és különböző színezetű FT-ák megerősödéséhez szerte a világon. A '80-as évek közepétől kezdődően fokozatosan kialakultak azok a helyi adottságokból fakadó sajátos női tapasztalatókat szem előtt tartó FT-ák, melyek csatlakoztak a harmadik világban élő nők emancipációját célzó helyi szociális mozgalmak programjaihoz. Így például az ázsiai (Chun Hyun Kyung, Kwok Pui Lan) vagy az afrikai (Mercy Amba Odoyuye) FT-ák képviselői számot vetnek a nőknek nem pusztán a patriarkális struktúrákból, de a gazdasági és kulturális gyarmatosításból adódó elnyomás-tapasztalataival is, ahogy arra is törekszenek, hogy keresztény teológiai reflexiójukat más, nem-keresztény, helyi vallási hagyományoknak a női dimenziót hangsúlyozó elemeivel egészítsék ki. Ezzel a törekvéssel egy időben a FT egyre inkább vallásközi programmá szé-

lesedett, melyben keresztény feminista teológusnők mellett, zsidó (Judith Plaskow), muszlim (Riffat Hassan, Leila Ahmed), hindu, buddhista teológusnők, vagy éppen az amerikai-afrikai bennszü-
lött vallási hagyományok képviselői.

A keresztény és nem-keresztény, a nyugati és harmadik világbeli rendkívül sokféle FT közös célkitűzése: hangot adni a nők sajátos tapasztalatának az elnyomás sokféle formájáról és az Istennel való kapcsolatról; a férfi-központú és patriarkális vallási gondolkodás-
mód és gyakorlat kritikája, valamint törekvés ennek megváltoztatására; a nők társadalmi és vallási emancipációjának előmozdítása. Ugyanakkor FT-án belül erősen megoszlanak a vélemények arra vonatkozóan, hogy vajon valóban a patriarchális szemléletmód-e a fő oka minden nőekkel szembeni elnyomásnak, s egyáltalán mi a természete a patriarchális látásmódnak, nem változik-e ez maga is a különböző történelmi korokban.⁹

⁹A radikális válasz szerint (Mary Daly) a nők minden elnyomásának a végső gyökere a szexizmus, a férfi-központú gondolkodás. Ezzel szemben a nem nyugati FT képviselői (Ada María Isasi-Díaz, Delores William, Susan Brooks Thistlethwaite) általában úgy látják, hogy a férfi-központú gondolkodás csak egyike, s nem is feltétlenül a legfontosabb oka a nők elnyomásának. Az egymással összefonódó okok közül a rasszizmus, az etikai előítéletek, a gyarmatosító szemlélet sokkal döntőbbek. Egy harmadik álláspont (Mary McClintock) azt hangsúlyozza, hogy a patriarchális szemlélet történetileg és kultúránként változó tartalmú, és nem feltétlenül vezet a nők elnyomásához.

A keresztény FT bibliai hermeneutikáját (vö. Phyllis Trible) az a kritikai kérdés vezérli, hogy a sajátosan női vallási tapasztalatokat mennyiben szoríthatja háttérbe az a tény, hogy a szentírási szövegek emberi szerzői, fordítói és értelmezői férfiak. A kritika mellett megjelenik az a törekvés is (vö. Elisabeth Schüssler Fiorenza), hogy a történeti-kritikai egzegézis eszközeit használva felszínre hozzák és rekonstruálják a nők sajátos tapasztalatát, szerepét, küldetését, amire az újszövetségi szövegek sokszor csak mellékes utalásokat tesznek: Jézus női tanítványai az evangéliumokban, a nők szerepe az egyház életében a páli levelek tükrében. Mások arra tesznek kísérletet, hogy az egyháztörténet jelenségeit, eseményeit a nők szemszögéből olvassák újra (vö. Karen L. King), illetve azon igyekeznek, hogy a keresztény tradícióban jelentős női alakok, szentek, misztikusok (Bingeni Hildegard, Norwichi Julianna, Avilai Teréz, Szienai Katalin) tapasztalatát állítsák a figyelem fókuszába. A bibliai és történeti hermeneutikából kiindulva aztán a FT képviselői a szisztematikus teológia nagy témaköreinek az újraértelmezésére is kísérletet tesznek, melyek sorában első helyen az Istenről szóló beszéd kérdése áll.¹⁰

¹⁰Itt széles a spektrum a kezdeti egészen radikális kritikáktól (Mary Daly: „Ha Isten férfi, akkor a férfi isten”), a bibliai és liturgikus szóhasználat megváltoztatásának igyekezetén keresztül („God” helyett „God/ess”) a későbbi mérsékeltbb álláspontokig, melyek hangsúlyozva Isten nemek feleltetését (negatív teológia), a Bibliá-

Ezen újraértelmezési törekvésekkel szemben jogos kritikai kérdések fogalmazhatók meg. Vajon valóban igaz az a magától értetődőnek tekintett előfeltevés, mely szerint az Istenre alkalmazott „atyá” kifejezés merőben egy férfi-központú gondolkodásmód tükröződése? Nem inkább Izrael, Jézus és az egyház eredeti és a többi vallási hagyománytól gyökeresen eltérő üdvtörténeti tapasztalatának a kifejezése? Vajon azonos súlya van a női vonásokat tartalmazó bibliai képeknek és az Istent kifejezetten és kizárólag „Atyának” szólító bibliai beszédmódnak? Egyáltalán a metaforikus beszéd teljesen azonosítható-e az analóg beszéddel? Mindenesetre a FT hozadéka, hogy ismét ráirányítja a figyelmet az Istenről szóló megfelelő beszéd kérdésének a tisztázásra. A nyugati FT képviselői az egyháztan területén is érvényesíteni igyekeztek/nek a női eman-

ban Istenre alkalmazott patriarkális metaforákat (atyá) a női/anyai vonásokat tartalmazó képekkel vélik szükségesnek kiegészíteni (vö. Rosemary Radford Ruether, Sallie McFague). Ismét mások (vö. Elizabeth Johnson) arra töreksenek, hogy a Bibliában Istenre alkalmazott férfi és női képek szimbolikáját a keresztény szentháromságos hit kontextusában értelmezzék és szintetizálják, a kétféle beszédmódot az egyes isteni személyek sajátosságainak megfelelően (vö. a Szentlélekhez rendelve a női szimbolikát).

cipáció gondolatát. Ennek nyomán az 1950-es évek közepétől a protestáns egyházakban elindult az a folyamat (1957: metodisták, presbiteriánusok; 1965: lutheránusok; 1975: anglikán episzkopális egyház), melynek eredményeként nők egyházi vezetői szolgálatba kerülhetnek, illetve teológiát akadémiai szinten művelhetnek és taníthatnak.

A női egyenjogúság jegyében a FT képviselői közül többen a katolikus egyházban is felléptek / fellépnek azzal az igénnyel, hogy az ordo szentségében nők is részesedhessenek. Az Egyházi Tanítóhivatal ebben a kérdésben többször is határozottan elutasította a felvetést (vö. *Inter insigniores, Ordinatio sacerdotalis*). Végérvényes tanításként rögzítette, hogy Jézustól kapott felhatalmazása csak arra szól, hogy férfiakat részesítsen az egyházi rend szentségében. Időközben egyes meghatározó jelentőségű feminista teológusnők nézete is változott ebben a kérdésben. Az egyházi rend szentségében való részesedést nem feltétlenül tekintik a női emancipáció útjának, hiszen az ordo szentsége a benne részesedőt hierarchikus alá-főlé rendeltségi viszonyrendszerbe állítja, nem pedig az autonómiáját növeli (vö. Schüssler Fiorenza). Mindenesetre részben annak köszönhetően, hogy a FT a nők helyzetét a teológiai reflexió kitüntetett terében tartja, a Tanítóhivatal figyelme a katolikus egyházban is fokozatosan a nők nagyobb megbecsülésére, az egyházban betöltött sajátos és helyettesíthetetlen szerepükre irányul. Ez nemcsak a tanítóhivatali dokumentumokban érhető tetten (vö. II. János Pál: *Mulieris dignitatem*), de részben a gyakorlatban is érzékelhető: a nők növekvő jelenléte a teológia oktatásában, a különböző szintű tanácsadó és döntéselőkészítő testületekben és a vatikáni szervezetekben.

Felszabadítási teológia

A felszabadítási teológia (FT) születési dátumaként 1968-at szokás megjelölni, bölcsőjeként pedig Latin Amerikát tartjuk számon. E valós születési adatokhoz azonban rögtön hozzá kell tennünk, hogy a latin-amerikai felszabadítási (LFT) teológiához hasonló, s abból inspirálódó teológiai mozgalmak (például fekete felszabadítási teológia, feminista felszabadítási teológia) már az 1970-es évektől kezdődően elindultak a világ azon térségeiben, ahol a történelmi-társadalmi kontextus is hasonló volt: a végletes szegénység, nyomor, elnyomás, kirekesztettség, igazságtalanság napi tapasztalata. Dél-Afrikában, Ázsiában, de Észak-Amerikában is — ez utóbbi térségben a társadalom peremére szorult feketék, spanyol ajkú bevándorlók és indián őslakosság kiszolgáltatott helyzetére tekintettel — kialakultak különböző hangsúlyú „felszabadítási teológiák”. Ez a teológiai gondolkodásmód prioritást ad a társadalmi valóság tapasztalatának, a szociális kontextus elemzésének, s ebből kiindulva, kitüntetetten a szegények nézőpontjából értelmezi és aktualizálja a bibliai üzenetet, fogalmazza meg az egyház küldetését azzal az igénnyel, hogy a gyakorlatban hozzájáruljon az igazságtalan társadalmi valóság megváltoztatásához.¹¹

¹¹A különböző felszabadítási teológiák közötti párbeszéd és a célkitűzések összehangolását az 1976-ban létrehívott Harmadik Világ Teológusainak Ökumenikus Szövetsége végzi.

1968-ban a latin-amerikai püspökök a columbiai Medellínben azért gyűltek össze, hogy a zsinati tanítást (*Gaudium et spes* 1; 26; 55) alkalmazzák a latin-amerikai egyház helyzetére. Sokan ennek a konferenciának a dokumentumát tekintik a LFT „alapító iratának”, amely kifejezte az egyház határozott elköteleződését a szegények mellett és a szegények elleni intézményesített erőszakkal szemben. A konferencia magáévá tette a G. Gutiérrez által ajánlott „felszabadítás” terminust az üdvözítés/üdvözülés bibliai fogalmának értelmezésére annak kettős jelentésében, mely a „felszabadítást” átfogó eseményként fogja fel: az ember felszabadításaként az igazságtalan politikai struktúrák, a személy kiteljesedését gátló mindenfajta tényező, valamint a bűn/önzés uralma alól. További tisztázásra vártak azonban olyan fontos kérdések, mint a felszabadítás politikai, humán és spirituális-teológiai mozzanatának viszonya egymáshoz; az egyház feladata, eszközei és kívánatos gyakorlata e három területen; a LFT módszertana. Ezekre a kérdésekre mindjárt az első években eltérő válaszok születtek, és ennek függvényében különböző irányzatok jöttek létre a LFT-án belül. (a) Pasztorális: A CELAM és a püspöki karok dokumentumai az egyház pasztorális gyakorlatát tartják szem előtt, melynek döntő színterét az egyházi bázisközösségek képezik. A felszabadítást elsősorban spirituális eseményként értelmezik, nem elhanyagolva azonban az egyház prófétai, társadalomkritikai küldetését sem. (b) Népi: Az argentin FT (L. Gera, J. C. Scannone) hajlik arra, hogy a latin-amerikai népek népi valóságát és kultúráját tekintse saját reflexiója és az egyház gyakorlata számára a döntő jelentőségű kontextusnak. (c) Akadémiai (G. Gutiérrez, L. Boff, C. Boff, H. Assmann, J. L. Segundo, J. Sobrino, Ignacio Ellacuría): a FT művelésének leginkább tudományos igényű változata. A latin-amerikai népek társadalmi-kulturális helyzetének szociológiai elemzésére támaszkodva dolgozza ki teológiai reflexióját a felszabadítás átfogó-integrális fogalmát szem előtt tartva, amely egyaránt magában foglalja a politikai, humán és teológiai-spirituális dimenziót. (d) Forradalmi (Frei Beto): a FT legradikálisabb változata, mely a marxista politikai filozófiát kritikátlanul átvéve — beleértve az osztályharc és a forradalom szükségességének gondolatát is — a felszabadítást elsődlegesen politikai értelemben fogja fel.

A LFT magának a teológiai reflexió módszertanának a megújítására is törekedett. Az új teológiai metodológia egymáshoz szervesen kapcsolódó négy fő lépését Clodovis Boff a következőképpen határozza meg: (1) ortopraxis: előzetes evangéliumi, etikai döntés, elköteleződés és gyakorlat a szegények mellett; (2) történeti-szociológiai társadalmelemzés; (3) bibliai hermeneutika; (4) ortopraxis: az egyház pasztorális gyakorlatának a meghatározása.¹² A hagyományos teológiai módszertanhoz képest itt az újdonság főként az első két lépésben jelentkezik. A teológiai reflexió csak második aktus, amely előfeltételezi a szegények melletti elköteleződés gya-

¹²Clodovis Boff:

Teologia e Pratica.

Teologia do político e

suas mediações. Vozes,

Petrópolis, 1978, 335–353.

korlatának első aktusát (G. Gutiérrez). A szegények tapasztalata, a mellettük való elköteleződés, a szegények felszabadításáért végzett tevékenység (I. Ellacuría, L. Boff, C. Boff) „locus theologicus” lesz, az a praxisra és tapasztalatra támaszkodó alapszempon, mely mindvégig vezeti a teljes teológiai reflexiót. A LFT nem bibliai szövegekből vagy magiszteriumi megnyilatkozásokból indul ki, hanem abból a meggyőződésből, hogy a feltámadott Jézus aktuálisan jelen van a szegényekben és nyomorúságos történelmi-társadalmi helyzetükben megszabadítójuk kíván lenni (J. C. Scannone). A LFT módszertanában a második lépés is újdonság, amennyiben immár nem a görög filozófiai-metafizikai hagyomány, hanem a szociológia lesz a teológia kitüntetett párbeszédpartnere és segítője („ancilla theologiae”). A történelmi-társadalmi láttelep felállításához a LFT képviselőinek nagy része — bár elutasítva ennek totalitárius megvalósítását — a marxista társadalmelemzés és politikai filozófia rendszeréből kölcsönzött számos alapeszmét és kategóriát. Az első két módszertani lépéshez kapcsolódva a bibliai hermeneutika is sajátos vonások ölt, amennyiben a szentírási szövegek értelmezése a szegények helyzetéből kiindulva, a mellettük történő elköteleződés és átfogó felszabadításuk jegyében történik, követve Isten szabadító cselekvésének és Jézus üdvözítő életének-halálának logikáját. Ennek során kulcsszövegekké lépnek elő többek között az egyiptomi kivonulás szabadulástörténete, az ószövetség szociális törvénykezése, a próféták társadalomkritikája, Mária Magnificatja, Jézus boldogmondásai és önmagát a rászorulókkal azonosító példázata.

A LFT új teológiai módszertanának néhány elemét számos kritika érte az elmúlt évtizedekben az egyházi tanítóhivatal részéről (vö. *Libertatis nuntius* 1984, *Libertatis conscientia* 1986), melyeket itt nem szükséges ismertetnünk. Csupán azt jegyezzük meg, hogy a kritikák nyomán tisztázó párbeszéd indult el, mely a feszültségek feloldásához vezetett. II. János Pál így fogalmazott a Brazil Püspöki Konferenciához intézett 1986-os levelében: „a felszabadítási teológia nemcsak alkalmas, de hasznos és szükséges is”.¹³ Ferenc pápa tanításában nem nehéz észrevenni a LFT alapvető intencióit, a szegények melletti elsődleges döntésre és elköteleződésre való felszólítást, a LFT módszertanának egyes elemeit, s különösen is a LFT argentin-népi változatának, a nép teológiájának szemléletmódját. Ez utóbbit már programadó apostoli buzdítása, az *Evangelii gaudium* (2013) is jól tükrözi, ahogy a CELAM Apericidában tartott konferenciáján (2007) a nagyvárosok peremlein élő szegények felkarolásáról szóló megfontolásait is, melyek kidolgozásában Bergoglio bíboros oroszlanrészt vállalt.

Fél évszázaddal a LFT elindulása után nagyrészt megváltoztak a társadalmi-politikai viszonyok és az egyház számára jelentkező kihívások is mind Latin-Amerikában, mind világméretben. Összeomlott a marxista alapokon felépült szocialista világrendszer és

¹³Idézi Gustavo Gutiérrez – Gerhard Ludwig Müller: *A szegények oldalán. A felszabadítási teológia.* Új Ember, Budapest, 2016, 89. A közeledés folyamatáról a másik oldalról ezekkel a szavakkal számol be Gutiérrez: „Szükségesnek bizonyult, hogy finomítsunk kifejezőmódunkon, hogy a téves értelmezéseknek még a lehetőségét is elkerüljük. (...) Minden álérv és heves csörte ellenére a folyamat dinamikusabbá vált, s kölcsönös tisztelet, törekvés az érvelésre, az egyházi tekintély részéről a szükségszerű pontosítások igénye, az idők jeleire (különösen a szabadság és a felszabadítás utáni vágyra) való új érzékenység, a kétely jogos megfogalmazása és az egyházi közösségek életéhez valóban közel álló teológia iránti érdeklődés jellemezte.” l. m. 23–24.

Dél-Amerika legtöbb országában a katonai diktatúrákat (formálisan) demokratikus államformák váltották fel. A vallási-egyházi élet számára a legnagyobb kihívást a rohamosan terjedő pünkösdi mozgalom egyházai jelentik. A kulturális kontextus is változófélben van: a modernitás nagy elbeszélését az ész, a szabadság és a gazdaság átfogó fejlődéséről egyre inkább felváltja a posztmodern kritika, mely az egyén, a részleges, a töredékes elsőbbségét hirdeti. E megváltozott körülmények közepette nem meglepő, hogy a LFT sok tekintetben veszített jelentőségéből. Ugyanakkor vannak maradandó vívmányai, melyek beépültek, illetve folyamatosan beépülnek az egész egyház tapasztalatába és a teológiába. A szegények melletti elsődleges döntés folyamatosan bevésődött az egyház gondolkodásába és gyakorlatába. Egyre erősebb belátássá válik, hogy a társadalmi igazságosság, az emberi jogok vagy a legszegényebbekkel való szolidaritás nem merőben szociáletikai kérdés, hanem a teológia szívéét érinti, a legszorosabb kapcsolatban áll a teremtő és megváltó Isten megvallásával. Az is egyre határozottabb meggyőződés, hogy az egyháznak és a teológiának éppen a bibliai isteneszme alapján van prófétai küldetése a társadalomkritika és politikakritika terén. Hasonlóképpen közkinccsé lett az a bibliai üzenet, hogy mind az üdvösség, mind a bűn, s ezzel összefüggésben az egyház küldetése is az egész embert érinti, azaz vannak testi-társadalmi-strukturális vonatkozásai is. Ezek a belátások továbbra is égetően aktuálisak, különösen, ha a gazdag Észak és a szegény Dél között, vagy egy-egy országon belül a gazdagok és a szegények között egyre növekvő szakadékot látjuk. A LFT tovagyűrűző és maradandó hatását észlelhetjük a különböző felszabadítási teológiák létrejöttében, melyek egy-egy peremre szorult társadalmi csoport (nők, bennszülött indiánok, feketék, spanyol ajkúak Észak-Amerikában stb.) felszabadításának teológiai programját igyekeznek kidolgozni (vö. feminista FT, fekete FT, afrikai FT). A LFT maradandó vívmányának tekinthetjük az elmélet és a gyakorlat, az ortodoxia és az ortopraxis közötti kölcsönhatás kiemelését, ezzel együtt az akadémiai teológia és az egyházi közösségek hívó tapasztalata, a tudományos igényű bibliai egzegézis és a Szentírás közösségben történő hívó olvasása és gyakorlatra váltása közötti szerves egység követelményét. A LFT kritikai potenciállal rendelkezik a posztmodern gondolkodás individualizmusra, relativizmusra és felelősség-elhárításra hajlamos tendenciáival szemben, ahogy a neoliberais gazdasági-politikai koncepcióba torkolló modernitás mítoszával szemben is.